

Швалб А.Ю., викладач кафедри загальної психології НУЦЗУ

ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ МНС ДО НАДАННЯ ЕКСТРЕНОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ

У статті представлено аналіз результатів дослідження формування психологічної готовності майбутніх психологів МНС до надання екстреної психологічної допомоги. Отримані результати свідчать про те, що комплексна програма формування психологічної готовності майбутніх психологів МНС до надання екстреної психологічної допомоги постраждалому населенню показала свою досить високу ефективність і надійність в застосуванні в умовах навчання студентів у ВНЗ.

Ключові слова: психологічна готовність, екстрена психологічна допомога.

В статье представлен анализ результатов исследования формирования психологической готовности будущих психологов МЧС к оказанию экстренной психологической помощи. Полученные результаты свидетельствуют о том, что комплексная программа формирования психологической готовности будущих психологов МЧС к оказанию экстренной психологической помощи пострадавшему населению показала свою достаточно высокую эффективность и надежность при использовании в условиях обучения в вузе.

Ключевые слова: психологическая готовность, экстренная психологическая помощь.

Постановка проблеми. Одним з найбільш потужних негативних чинників сучасного способу життя стала уся зростаюча кількість різних катастроф, аварій, природних катаклізмів і інших надзвичайних подій і ситуацій, які несуть загрозу життю мільйонів людей і руйнування її матеріальної складової. Психологічна допомога населенню, постраждалому від дії екстремально-го чинника в надзвичайній ситуації за останні два десятиліття стала самостійним напрямом практичної психології.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Під екстреною психологічною допомогою ми розуміємо систему короткострокових заходів, що надаються людям, які постраждали у зоні надзвичайної ситуації або найближчим часом після травматичної події. Основна мета екстреної психологічної допомоги – запобігання особистісній патологічній еволюції людини, яка волею долі залучена до надзвичайної ситуації [1].

Однією зі складових ефективності виконання професійних завдань є психологічна готовність до професійної діяльності. На сьогодні проблема дослідження психологічної готовності до професійної діяльності досить широко висвітлена в науковій літературі. Аналіз досліджень показав, що існуючі точки зору у визначенні суті готовності до професійної діяльності можна розділити на три основні групи: в першій групі готовність розглядається як психічний стан особи; до другої групи відносяться вчені, трактуєть готовність як стійку характеристику особи (якість), що є результатом підготовленості до діяльності; третя група об'єднує названі раніше точки зору [2; 4; 6]. Проте

представлені в літературі моделі або відносяться до моделей широкого спектра, тобто інваріантні до специфіки конкретної діяльності, або навпаки – вузькоспецифічні і конкретизовані під якусь одну діяльність. Залежно від визначення психологічної готовності, різними авторами виділяються різні структурні складові, розробляються шляхи і методи її формування.

Сутність психологічної готовності визначається через специфіку тієї діяльності, відносно якої вона виникає, тобто, в нашому випадку, психологічну готовність до діяльності в екстремальних умовах.

Метою нашої роботи було дослідити та проаналізувати формування психологічної готовності майбутніх психологів МНС до надання екстреної психологічної допомоги постраждалому населенню.

Виклад основного матеріалу. Отже, проаналізувавши низку поглядів дослідників щодо структурного змісту поняття психологічної готовності до діяльності, можна сказати, що дійсно психологічна готовність має складну структуру і містить різні психологічні компоненти в залежності від напрямку діяльності. Психологічна готовність до екстремальних ситуацій з урахуванням особливостей професійної діяльності працівників МНС України – це активний стан організму, особистості, що відбиває усілякі вимоги цих ситуацій і виступає як регулювальник доцільного поведіння. Психологічна готовність сприяє збереженню ефективності діяльності при несподіваних ускладненнях і виникненні негативних психічних реакцій. Структура її є вираженням сукупності інтелектуальних, емоційних і мотиваційних сторін психіки працівників МНС України в їхньому співвідношенні із зовнішніми умовами і майбутніми завданнями [1].

Вказані компоненти взаємопов'язані, а їх попарне поєднання утворює специфічне поле (простір) виникнення професійно значущих особових компонентів готовності і показує можливості їх функціонування при роботі в екстремальній ситуації. Взаємодія (поєднання) інтелектуального і мотиваційного векторів утворює поле професійного самовизначення особи в ситуації. Взаємодія (поєднання) інтелектуального і емоційного векторів утворює поле професійного розуміння і контролю ситуації. Поєднання емпатійності та рефлексивності визначають поле розуміння як ситуації в цілому, так і тих аспектів, які випадають з поля уваги інших суб'єктів. Окрім розуміння, яке в даному випадку забезпечується не лише рефлексією, але і емоційним проникненням, це поле безпеки відносно індукованих, вторинних емоцій. Поєднання стресостійкості та аналітичності визначають поле контролю за ситуацією. Взаємодія (поєднання) емоційного і мотиваційного векторів утворює поле особистісної самоідентифікації в ситуації.

Дослідження формування професійної готовності майбутніх психологів-практиків до надання екстреної психологічної допомоги населенню, постраждалому в надзвичайних ситуаціях, проводилося в 2007 - 2011 р.р і охоплювало студентів-психологів НУЦЗУ. Всього в дослідженні брали участь 230 студентів, рівня підготовки «бакалавр- фахівець – магістр».

В ході дослідження проводився формуючий експеримент, спрямований на розвиток у студентів-психологів здатності надавати екстрену психологічну допомогу особі. На етапі формуючого експерименту перевірялася модель професійного і особистісного розвитку студентів-психологів, головним за-

вданням якої було забезпечення умов становлення у них професійної готовності до надання екстреної психологічної допомоги постраждалому населенню. Для оцінки результативності проведеної роботи застосовувалися стандартизовані методики, а саме:

- методика дослідження аналітичності мислення;
- методика дослідження рефлексивності мислення;
- методика дослідження емпатії (Бойко);
- дослідження стресостійкості (тест стресостійкості С. Коухена і Г. Вілліансона)
- методика дослідження мотивації професійної діяльності (методика К. Замфір в модифікації А. Реана).

Результат первинного дослідження показав наявність як позитивних, змістовних зв'язків між різними структурними компонентами готовності, так і наявність певних «розривів» і неузгодженостей, що негативно позначається на їх функціонуванні і припускає проведення спеціальної коректувально-розвиваючої роботи із студентами.

В ході теоретичного аналізу проблеми було показано, що формування психологічної готовності до практичної діяльності може будуватися двома основними шляхами [3]. По-перше, шляхом багатократного програвання ситуацій, аналогічних прогнозованим ситуаціям реальної взаємодії. Такого роду тренінги показують досить високу ефективність в підготовці таких професіоналів, як пожежники, рятувальники, бійці сил спецназу, охоронці і так далі [4]. Тобто в тих випадках, коли при настанні надзвичайної ситуації працівник не розглядає її в аспекті стресогенності, а як неодноразово відпрацьовану схему дій і взаємодій. Проте при підготовці практичних психологів такий шлях виявляється недостатньо ефективним, оскільки психологові доводиться мати справу з реальними переживаннями і стресогенними станами людей, які неможливо з достатньою мірою точності відтворити в модельних або імітаційних ситуаціях [5].

Інший шлях формування професійної готовності припускає розвиток психологічних компетентностей особи, сукупність яких безпосередньо визначає рівень розвитку психологічної готовності до діяльності і, зрештою, ефективність безпосереднього рішення практичних завдань.

Для розвитку виділених блоків психологічної готовності була розроблена тренінгова програма формування психологічної готовності практичних психологів. Тренінг містить декілька частин, кожна з яких може носити як самостійний характер, так і бути інтегрованою до єдиної програми.

Розвиток такого роду компетентностей утілюється в зв'язці класичної техніки розвитку мислення, емоційної чуйності і переформовування мотивації з ситуаційними завданнями, в ході яких розгортається тренінгова діяльність учасників.

Програма складається з трьох послідовних фаз, кожна з яких була спрямована на формування базових умінь (компетентностей) в структурі психологічної готовності.

Тренінг інтелектуального компонента. Мета блоку: розвиток рефлексії і аналітичних компонентів когнітивної сфери учасників тренінгу.

Завдання: добитися позитивної динаміки зростання показників вказаних компонентів, що проявляється в наступних уміннях .

1. Уміння аналізу і типологізації поточної і прогнозованої ситуацій.
2. Уміння визначення і фіксації професійної позиції.

Тренінг мотиваційного компонента. Мета тренінгу - усвідомлена перебудова провідного типу мотивації професійної діяльності.

Завдання тренінгу :

- усвідомлення учасниками наявної комбінації мотивів професійної діяльності;
- переведення зовнішньої негативної мотивації у форму зовнішньої позитивної мотивації;
- збільшення складової внутрішньої мотивації за рахунок невживаних раніше цільових конструктів.

Тренінг емоційного компонента. Мета блоку: розвиток емпатійності і стресостійкості як компонентів емоційної сфери студентів-психологів.

Завдання: добитися позитивної динаміки зростання показників вказаних компонентів, що проявляється в наступних уміннях:

1. Уміння навмисного регулювання психічних станів.
2. Уміння емпатійної комунікації (слухання і виразності) в професійній позиції.

Після закінчення тренінгу досліджувані повторно проходили тестування, аналогічне первинному, - ретест. Статистично значуща відмінність в змінах приросту показників до тренінгу і після нього, служать індикатором ефективності чинника впливу, для цього також використаний багатofункціональний критерій - кутове перетворення Фішера, який дозволяє оцінити достовірність відмінностей між процентними долями двох параметрів : показників до тренінгу і після нього.

На підставі проведеного дослідження були отримані наступні результати.

В першу чергу потрібно відмітити, що протягом одного семестру (4 календарні місяці) у студентів контрольної групи не сталося ніяких статистично достовірних змін по тестованих параметрах. Це означає, по-перше, що ці психологічні компоненти є досить стійкими особистісними конструктами і, по-друге, що система освіти, принаймні, на цьому етапі підготовки, фактично не впливає на зміну цих професійно важливих якостей особи. Крім того, для нашого дослідження це означає, що статистичний аналіз змін, які сталися в експериментальній групі, можна будувати через порівняння показників первинного тестування і ретеста, не виділяючи окремо контрольну групу.

Результати повторного тестування, проведеного після закінчення програми формуючого етапу дослідження, показали значне поліпшення показників практично по усіх параметрах компонентів психологічної готовності, за винятком параметра стресостійкості. Нам уявляється, що це пов'язано з тим, що в навчальному процесі переважає імітаційне моделювання надзвичайних ситуацій, в якому неможливо повноцінно відтворити дію екстремального чинника на особу, що, відповідно, утрудняє вироблення необхідних психологічних засобів і ресурсів для підвищення стресостійкості.

Розглянемо більш детально динаміку зміни показників психологічної готовності.

Отримані дані показують наявність істотних змін по цьому параметру. Причому, основні зміни сталися за рахунок різкого зменшення кількості студентів з низькими і дуже низькими показниками і збільшення кількості студентів з високим рівнем аналітичності. Істотно, що кількість студентів з дуже високим показником аналітичності зросла в два рази, але все ще залишається відносно невеликого.

За методикою дослідження рефлексивності мислення отримані дані показують наявність істотних змін по цьому параметру. Причому, основні зміни сталися за рахунок різкого зменшення кількості студентів з дуже низькими показниками (більш ніж в п'ять разів) і збільшення кількості студентів з середнім і високим рівнем рефлексивності. Істотно, що кількість студентів з дуже високим рівнем рефлексивності зросла в 5 разів, і по цьому показнику перевищила середньостатистичну норму.

Можна зробити висновок, що реалізована нами програма забезпечила істотне підвищення рівня сформованості інтелектуального компонента психологічної готовності студентів до надання екстреної допомоги потерпілим при надзвичайній ситуації. Значно збільшилися показники і по аналітичності, і по рефлексивності мислення, частково перевищивши середньостатистичну норму.

За методикою дослідження рівня емпатії отримані дані показують наявність істотних змін по цьому параметру. Причому, основні зміни сталися за рахунок різкого зменшення кількості студентів з низькими показниками і збільшення кількості студентів з середнім рівнем емпатійності. Істотно, що кількість студентів з високим і дуже високим показником емпатійності також зросла дуже значно, але все ще залишається відносно невеликою.

Емпіричні дані, отримані на костатуючому етапі дослідження показали, що для наших студентів-психологів значущим чинником, що знижує загальну психологічну готовність до надання екстреної допомоги потерпілим, є не стільки недостатній рівень розвитку емпатійності, скільки внутрішня структура самої емпатії. Було показано, що основною перешкодою до розвитку професійної емпатії є гіпертрофована ідентичність як канал розуміння інших людей і внутрішня установка на заборону в прояві своїх і чужих емоцій.

В ході тренінгу значущі зміни торкнулися усіх каналів емпатії, але чотири з них виявилися трансформованими найбільшою мірою. З одного боку, різко знизилася настановність на заборону прояву власних емоцій і нерелексивна ідентифікація з емоційними станами інших людей, з іншого боку, так само істотно зросли показники по каналах раціональності і проникаючої здатності. Саме ці два канали в максимальній мірі пов'язано з аналітичними і рефлексивними здібностями особи.

За результатами проведеного тестування рівня стресостійкості отримані дані показують, що рівень стресостійкості змінився незначущо, хоча сумарна кількість студентів з високим і дуже високим рівнем все-таки зросла. В ситуаціях імітаційного моделювання нам не вдалося істотно вплинути на рівень стресостійкості - розвиток цієї якості припускає включення студентів в реальні стресові ситуації.

Отримані емпіричні дані в ретесті також були піддані кореляційному аналізу (по Ч. Спірмену). Зміна міри кореляційних зв'язків між показниками

свідчитиме про посилення або послаблення зв'язків, що стихійно склалися, в конструктах психологічної готовності до надання екстреної допомоги.

Наведені дані показують, що після тренінгу аналітичність мислення стала статистично достовірно пов'язаною не лише із зовнішньою позитивною мотивацією, але і з внутрішньою мотивацією. Це означає, що орієнтація студентів на соціальну успішність і просування у сфері професійної кар'єри стала супроводжуватися орієнтацією на аналіз власних ціннісно-цільових установок.

Рефлексивність мислення зберегла на високому рівні статистичної достовірності прямий зв'язок з внутрішньою мотивацією і зворотний із зовнішньою негативною мотивацією, при цьому сила зв'язку значно зросла. Це означає посилення прямого зв'язку рефлексивності з орієнтацією особи на власні професійні інтереси і їх протиставлення соціальному тиску. Зв'язок рефлексивності із зовнішньою позитивною мотивацією також фактично відсутній.

Значущо змінився зв'язок рефлексивності із стресостійкістю. Це підтверджує наше теоретичне припущення, що рефлексивність має бути також пов'язана і із стресостійкістю, оскільки саме рефлексивність гальмує імпульсивність в екстремальних ситуаціях і дозволяє розвернутися аналітичним розумовим процедурам. Таким чином ми можемо зробити висновок, що навіть в тих випадках, коли абсолютні показники по стресостійкості фактично не змінюються, може мінятися психологічна конфігурація її зв'язку з іншими психологічними функціями особи.

Емпатійність втратила свій зв'язок із зовнішньою негативною мотивацією, хоча і зберегла зв'язок із зовнішньою позитивною мотивацією. Ми вважаємо, що це свідчить про те, що в ході тренінгу нам вдалося здолати буденну установку масової свідомості, що співчувати потрібно тільки тоді, коли людина потрапить в біду. Це не означає, що студенти перестають взагалі співчувати людям в горі, а означає, що у них сформувалося професійне розуміння, що в горі людям потрібно допомагати. По-друге, істотно змінився зв'язок стресостійкості із зовнішньою мотивацією - вона стала статистично незначущою, хоча і зберегла свою негативну спрямованість. Нам представляється, що цей факт свідчить про те, що студенти стали відноситися до власних реакцій на стресові дії як прояв своїх власних ресурсів і здібностей, незалежно від зовнішньої соціальної підтримки або осуду. Іншими словами, ми вважаємо, що в даному випадку можна говорити про підвищення рівня суб'єктності в стресових ситуаціях.

Спираючись на вищесказане ми можемо зробити наступні **висновки**:

1. Комплексна програма формування психологічної готовності майбутніх психологів МНС до надання екстреної психологічної допомоги постраждалому населенню показала свою досить високу ефективність і надійність в застосуванні в умовах навчання студентів у ВНЗ.

2. Результати повторного тестування, проведеного після закінчення програми формуючого етапу дослідження, показали значне поліпшення показників практично по усіх параметрах компонентів психологічної готовності, за винятком параметра стресостійкості. Аналіз показав значне поліпшення структури позитивних, змістовних зв'язків між різними компонентами готов-

ності і зниження значущості готівкових «розривів» і неузгодженостей, які негативно позначалися на їх функціонуванні.

3. У психолого-педагогічному плані виявилось ефективним комплексне використання таких психологічних технологій, як: імітаційне моделювання професійної діяльності психолога в надзвичайних ситуаціях; позиційне опрацювання схем взаємодій психолога в надзвичайних ситуаціях; рольові ігри в поєднанні з психотехнікою управління емоційними станами. Високу ефективність показало також застосування системи психотехнічних засобів і методів організації тренінгової підготовки : дискурсивні, ігрові і психогімнастичні вправи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Екстремальна психологія : [підручник / за заг. ред. О. В.Тімченка]. – К. : ТОВ «Август трейд», 2007. – 502 с.

2. Колесніченко О. С. Самооцінка психологічної готовності працівників МНС України до дій в екстремальних ситуаціях : збірник наукових праць / О.С. Колесніченко // Проблеми екстремальної та кризової психології. – Харків : УЦЗУ. – Вип.3, 2007. – С. 256–263.

3. Лефтеров В. О. Психологічні тренінгові технології в органах внутрішніх справ : [монографія : в 2-х т] / Лефтеров В. О. – Донецьк : ДЮІ, 2008. – Т. I. : Методологія психотренінгу та його використання у професійно-психологічному розвитку персоналу, задіяного в екстремальних видах діяльності / В. О. Лефтеров. – 2008. – 242 с.

4. Максименко С. Д. Комплекс активних методів та форм психологічної підготовки підприємців до підвищення ефективності підприємницької діяльності / С. Д. Максименко, Л. М. Карамушка, О. В. Креденцер, О. А. Філь // Актуальні проблеми психології. Том. I. : Соціальна психологія. Організаційна психологія. Економічна психологія : зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г. С.Костюка АПН України / за ред. Максименка С. Д., Карамушки Л. М. – К. : Міленіум, 2005. – Ч.14.– С. 3–9.

5. Тімченко О. В. Застосування прийомів моделювання психологічних чинників ризиконебезпечних ситуацій оперативно-службової діяльності у ході професійно-психологічної підготовки персоналу ОВС / О. В. Тімченко // Право і безпека. – 2005. – № 3. – С. 7–9.

6. Шипилова Е. В. Формирование психологической готовности студентов-психологов к профессиональной деятельности: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пс. Наук : спец. 19.00.07 «Возрастная и педагогическая психология» / Е. В. Шипилова. – М, 2007. – 16 с.

Рецензенти: д. психол. н. Коваленко А.Б., д. психол. н. Медведєв В.С.